

III. Доктрина кримінального права і процесу

DOI: 10.33498/Юш-2022-01-081

Микола Панов

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, голова координаційного бюро з проблем кримінального права відділення кримінально-правових наук НАПрН України, професор кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6323-6489>
criminallaw2v@gmail.com

УДК 343.01

ДОКТРИНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена дослідженню основних проблем доктрини кримінального права (ДКП), яка ще не отримала необхідної наукової розробки. Утім, положення ДКП мають важливе значення для з'ясування суті і змісту кримінального права та законодавства: для їх розвитку, удосконалення законотворчої та правозастосовної діяльності, розвинення наукових досліджень у сфері кримінального права.

Мета статті – розробити поняття “доктрина кримінального права”, розглянути складові змісту ДКП, виокремити її види і форми, з'ясувати функції і вплив ДКП на кримінально-правове регулювання: на практику кримінального законотворення і правозастосування та на поглиблення наукових знань і розвитку досліджень у сфері кримінального права.

На підставі з'ясування й аналізу основних суттєвих рис (властивостей) доктрини кримінального права як галузі публічного права сформоване його поняття, під яким пропонується розуміти збірне наукове юридичне поняття, зміст якого становить цілісна та складна система сталих визнаних ідей або теорій, концепцій чи вчень щодо фундаментальних (засадничих та установчих) наукових і прикладних положень кримінального права як його основи: сутності, змісту, форми, системи, завдань, функцій, закономірностей і підстав його формування та розвитку, щодо кримінальної відповідальності та її підстави, кримінальних правопорушень – негативних соціально-правових явищ, – і покарань за них, а також відносно оптимальних й обґрунтованих правил і прийомів кримінального законотворення та правозастосування. При цьому виокремлюються і розглядаються надто важливі складові змісту ДКП, що відрізняються між собою формою зовнішнього виразу: принципи кримінального права, наукові категорії, кримінально-правові постулати й інші узагальнені фундаментальні правоположення. Вказані елементи ДКП тісно пов'язані між собою, становлять зміст (на рівні загального) кримінально-правових приписів та заборон і знаходять закріплення (як джерело) в кримінально-правових інститутах, нормах, юридичних конструкціях, інших кримінально-правових утвореннях і

© Микола Панов, 2022

визначають їх соціально-правову сутність. Виділяються і розглядаються види ДКП: загальна й окрема (часткова чи спеціальна), наукова, легальна й офіційна доктрини кримінального права. Досліджуються функції доктрини: а) аксіологічна; б) регулятивна (у сфері кримінального законотворення і правозастосування); в) превентивно-виховна; г) науково-інформаційна. На цій підставі з'ясовується науково-практичне значення доктрини кримінального права як основоположного (засадничого) елемента системи кримінального права і кримінального законодавства для забезпечення здійснення їх основних функцій: охоронної, регулятивної, превентивної.

Основні результати дослідження – запропоновано визначення поняття “доктрина кримінального права”, виокремлено складові змісту ДКП, розглянуто види і функції ДКП, її вплив на законотворчу й правозастосовну практику кримінального права, розвиток наукових досліджень у сфері кримінального права.

У висновку стисло викладаються отримані результати, значення ДКП для удосконалення практики (законотворення і правозастосування) і науки кримінального права.

Ключові слова: доктрина кримінального права; поняття доктрини кримінального права; елементи змісту доктрини кримінального права; принципи кримінального права; категорії кримінального права; постулати кримінального права; окремі фундаментальні узагальнені правоположення; доктрина кримінального права загальна; доктрина кримінального права окрема (спеціальна чи часткова); доктрина кримінального права наукова; доктрина кримінального права офіційна; функції доктрини кримінального права: аксіологічна, регулятивна, превентивно-виховна, науково-інформаційна.

Мета дослідження – розробити поняття “доктрина кримінального права”, розглянути складові елементи змісту доктрини кримінального права (далі – ДКП), виокремити її види і форми, з'ясувати функції і вплив ДКП на кримінально-правове регулювання: на практику кримінального законотворення і правозастосування та на поглиблення наукових знань і розвитку досліджень у сфері кримінального права.

I. Термін “*доктрина*” (від латин. *doctrina* – вчення) у його звичайному мовному вживанні трактують як вчення, теорію, систему поглядів політичного, філософського, військового тощо характеру¹. У загальній теорії права оперують поняттям “*правова доктрина*” і визначають його як цілісну логічно-узгоджену сукупність визнаних юридичною спільнотою ідей і наукових поглядів на право, що є основою професійної правосвідомості та концептуальним підґрунтям нормотворчої, правозастосовної і правотлумачної діяльності². Проте поняття “*доктрина кримінального права*” нині фактично ще не досліджувалось науковцями-криміналістами. Тому при розробленні цього поняття ми будемо виходити з наведених визначень термінів і понять “*доктрина*” і “*правова доктрина*” (як із

¹ Великий тлумачний словник української мови (Бусел В уклад і голов ред, Перун 2001) 236.

² ‘Правова доктрина’, Велика українська юридична енциклопедія, т 3: Загальна теорія права (Петришин О голова ред кол, Право 2017) 471–7; І Семеніхін, *Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз* (серія “Наукові доповіді” вип. 2, 2012); С Максимов, ‘Правова доктрина: філософсько-правовий підхід’ (2013) 9 Право України.

загального) та враховувати особливості і суті, змісту і форми кримінального права як публічної галузі права та юридичної науки, до змісту яких (особливе) доктрина кримінального права належить безпосередньо.

II. Суттєвими рисами (властивостями) ДКП вважаємо за можливе й доцільне визнати і розглянути для досягнення мети дослідження такі.

По-перше. ДКП завжди слугує як певний підсумок (результат) пізнання фундаментальних (від латин. *fundamentus* – великий, основний, головний) положень кримінального права, його базових основ теоретичного і практичного характеру: сутності, змісту, завдань, форми, функцій, закономірностей і підстав формування та розвитку, а також оптимальних правил кримінального правотворення і практики застосування норм кримінального закону. Отримані знання, як і об'єкти (явища) реальної дійсності, які вони відображають, за своїм походженням, природою і суттю, мають, безперечно, науковий характер. При цьому змістовно вони значною мірою обумовлені (детерміновані) предметом кримінально-правового регулювання – суспільними відносинами, що виникають й існують у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення і кримінальної відповідальності за нього та складаються між особою, що вчинила це правопорушення і державою в особі уповноважених на те державних органів і їхніх службових осіб³. Надто важливим є те, що вказані знання знаходять відображення і закріплення у змісті кримінально-правових норм, юридичних конструкцій, інститутів, у визначеннях системи кримінально-правових понять і юридичних термінів (понятійного апарату)⁴ як логіко-юридичного і лінгвістичного інструментарію, за допомогою якого доктринальні положення кримінального права включаються у зміст кримінального законодавства і в практику його застосування та доводяться до відома осіб, яким адресовані заборони і приписи, що передбачені нормами закону про кримінальну відповідальність. Отже, ДКП органічно пов'язане з наукою кримінального права: по суті, змістовно і загалом, є її результатом. Однак ці явища не тотожні, їх не можна розглядати як слова-синоніми, що інколи має місце серед науковців. ДКП – це специфічний нормативно-правовий феномен, який об'єктивно являє собою складний комплексний блок знань (ідей, теорій, концепцій, вчень), що оптимально поєднує сучасні досягнення у сфері фундаментальних положень науки кримінального права, а також знань прикладного (правозастосовного) характеру у сфері кримінального законотворення та в обґрунтованій і визнаній практиці застосування норм законодавства про кримінальну відповідальність. У зв'язку з викладеним є підстави стверджувати, що *не кожне положення науки криміналь-*

³ В Генрих, *Предмет и метод уголовно-правового регулирования: история, теория и практика* (Норма: ИНФА – М 2011) 70–90, 287–9.

⁴ Див.: М Панов, 'Понятійний апарат кримінального права та його наукове і практичне значення' (2018) 4 *Право України* 205–22.

ного права можна відносити до класу доктринальних, але кожне положення доктрини кримінального права є науковим за походженням і суттю, базується на положеннях науки, крім того, є квінтесенцією досягнень науки і практики кримінального законотворення і правозастосування.

По-друге. Основу знань, що становлять зміст ДКП і її окремих положень, залежно від рівня їхньої розробленості і ступеня досконалості, логіко-гносеологічних особливостей та функцій, що вони виконують у методології пізнання фундаментальних положень кримінального права, можуть мати різний характер і форму вираження та виступати переважно як ідеї, концепції, теорії чи вчення. *Ідея* – це форма пізнання явищ (об'єктів) соціально-правової дійсності в сфері кримінального права, що включає в себе мету і методи та засоби їх подальшого пізнання й удосконалення кримінально-правового регулювання⁵. *Концепція* являє собою певний спосіб розуміння кримінально-правових явищ, керівна (основоположна) ідея, визначальний принцип пояснення і визначення напрямів розвитку отриманих знань у сфері кримінального права⁶. *Теорія* – це комплекс поглядів, уявлень, ідей, концепцій щодо з'ясування суті, форми і змісту певних сфер науки і практики кримінального права, спрямованих на подальше пізнання цієї галузі права, на розвиток та удосконалення кримінального законодавства і практики його застосування⁷. *Вчення* – це сукупність відносно завершених систематизованих знань у певній сфері науки і практики кримінального права (предмет наукового пізнання), що мають фундаментальний характер, містять глибокий аналіз чинного кримінального законодавства і практики його застосування та обґрунтованих пропозицій щодо їх удосконалення і розвитку⁸. Вказані форми знань у галузі кримінального права тісно пов'язані між собою, можуть доповнювати одна одну, бути у відносинах перетинання або підпорядкування і тому перебувають в органічній єдності. Але в усіх випадках ці знання мають бути достовірними, мати вагоме теоретичне й емпіричне обґрунтування, оскільки в своїй основі ДКП та її положення (як і загалом норми галузі “кримінальне право”, що регулюють кримінально-деліктні правовідносини) мають надзвичайно важливу практичну спрямованість, пов'язану (значною частиною) із досить жорсткими правовими наслідками.

По-третє. ДКП є складним об'єктом і являє собою *систему знань*, тобто упорядковану сукупність її складових, об'єднаних структурних одиниць, що перебувають у тісних відносинах і взаємозв'язках між собою й утворюють внаслідок цього певну цілісність як єдиний об'єкт. В основу

⁵ Философский энциклопедический словарь (Ильичев Л гл редакция, Энциклопедия 1983) 201.

⁶ Див.: Н Кандаков, Логический словарь-справочник (Наука 1976) 263.

⁷ Див.: Философия: Энциклопедический словарь (Ивин А ред, Гардарика 2004) 860–3.

⁸ Див.: Універсальний словник української лексики. Синоніми, антоніми, омоніми (Нечволод Л, Бездітко В, Паращич В уклад, Торчсін плюс 2011) 130–1.

визначення системи ДКП може бути покладено систему кримінального права як галузі права, що складається із Загальної та Особливої частин, а ті, зі свого боку, поділяються на інститути, а останні – на норми, юридичні конструкції та інші нормативно-правові утворення. Ця система має, безумовно, важливе значення для визначення змісту і властивостей ДКП. Але головною особливістю системного підходу, зокрема і в дослідженнях доктрини кримінального права, є те, що він орієнтує на встановлення перш за все властивостей цілісного об'єкта, з виявленням багатоманітних зв'язків і властивостей його структурних елементів, що надає можливість більш глибоко дослідити як складові, так і системний об'єкт загалом⁹. Із цих підстав у загальній теорії права, залежно від рівня узагальнення положень, що становлять зміст правової доктрини, її обґрунтовано поділяють на загальну й часткову¹⁰. Отже, і в кримінальному праві, з урахуванням цього методологічного підходу, є підстави виділяти загальну й окрему (спеціальну чи часткову) доктрини. *Загальна ДКП* має найбільш високий рівень узагальнення, у ній відображаються наукові ідеї, теорії, концепції, вчення з кримінального права загально-го фундаментального характеру й закріплюються насамперед у змісті норм і інститутів кримінального права: визначення кримінального права і законодавства, їх сутності й змісту, принципів, завдань, функцій, структури – це загальні, фундаментальні правові положення доктрини кримінального права. За обсягом загальна ДКП визначає сутність галузі права загалом, або більшість його основних інститутів та інших базових нормативно-правових утворень. *Окремі (спеціальні чи часткові) ДКП* відносяться до сфери окремих інститутів як Загальної, так і Особливої частин кримінального права, мають більш обмежений, менш узагальнений, а тому більш конкретизований (деталізований) характер. Але в усіх випадках окремі ДКП спираються на положення загальної ДКП як на відправні та установчі. У цьому сенсі всі означені ДКП слід розглядати як логічно-узгоджену систему знань. Наприклад, ДКП Загальної частини кримінального права, що становлять зміст інститутів кримінальної відповідальності, кримінального правопорушення, інститутів покарання, стадій вчинення кримінального правопорушення, співучасті у кримінальному правопорушенні тощо, перебувають у тісному зв'язку і взаємодії з ДКП інститутів Особливої частини кримінального права: кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; волі, честі та гідності особи; проти власності та ін. Отже, загальна й окремі доктрини кримінального права співвідносяться між собою як співвідносяться категорії “ціле” і “частка”, є логічно-

⁹ Див.: М Панов, ‘Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства’ (2012) 6 Право України 227–41.

¹⁰ Див.: І Семеніхін, ‘Правова доктрина: поняття, знаки, структура’ (2016) 142 Проблеми законності 26–36.

узгодженими, доктринальними утвореннями, доповнюють одна одну й у своїй єдності становлять цілісну систему фундаментальних наукових ідей, учень, теорій, концепцій, тобто доктрину кримінального права як таку. Тому термін “доктрина кримінального права” вживається як у широкому, так і у вузькому його розумінні. У *широкому розумінні* завжди йдеться про Загальну доктрину кримінального права чи її положення, у *вузькому* – про окремі (часткові або спеціальні) ДКП, тобто про “доктринальні положення” як складові цілого (загальної ДКП).

По-четверте. Знання, що становлять зміст ДКП, повинні мати *сталій*, тобто стабільний (усталений) характер, що визначається багатьма факторами, але насамперед підставами (джерелами) і процесом (процедурою) їх формування. Положення ДКП, зміст яких становлять відповідні ідеї, концепції, теорії, вчення можна визнавати сталими за умов, що вони ґрунтуються на об’єктивних потребах соціально-економічного існування і розвитку суспільства й держави, на положеннях Конституції України, загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, відправних принципах й установчих положеннях правової системи держави (кримінального права зокрема), на сучасних досягненнях науки і позитивному досвіді правозастосовної діяльності, вбирає досвід, знання і погляди (інколи, багатівікові) в сфері теорії і практики кримінального права попередніх поколінь юристів-криміналістів, враховує і базується на правосвідомості і правовій культурі суспільства, відображає сучасні наукові досягнення і досвід кримінального правотворення і правозастосування інших держав. При цьому надзвичайно важливим є те, що положення ДКП мають бути опрацьовані (апробовані) достатнім і необхідним аналізом із точки зору наукового обґрунтування та практичного застосування кримінально-правових норм і інститутів, що містять доктринальні положення, перевірені оптимальною тривалістю у часі й отримати підтримку та сприйняття наукової спільноти й юристів-практиків – фахівців у сфері кримінальної юстиції. Викладене дає підстави стверджувати, що доктрина кримінального права – це складний системний кримінально-правовий феномен, що оптимально об’єднує наукові (теоретичні) аспекти кримінального права і його прикладні аспекти (у сфері кримінального законотворення і практики застосування норм кримінального законодавства) і забезпечує реалізацію принципу спадкоємства у кримінальному праві¹¹, що має суттєве значення для виявлення і визначення основних функцій ДКП.

По-п’яте. Суттєвою рисою ДКП є те, що фундаментальні знання у сфері теорії і практики (прикладних проблем) кримінального права, які становлять зміст правових положень доктрини, є результатом (під-

¹¹ Див.: М Бажанов, ‘К вопросу о преемственности в уголовном праве’ (1995) 30 Проблемы законности 114–21.

сумком) досліджень (пізнання) основоположних наукових проблем кримінального права і практики застосування кримінального законодавства. Отримані при цьому знання доктринального характеру завжди відображаються переважно в опублікованих наукових працях, актах застосування кримінально-правових норм (головним чином – у судових рішеннях), у науково-практичних коментарях до кримінального законодавства та ін. Але особливе й надзвичайно важливе значення має відображення і юридичне закріплення ДКП та її положень у кримінально-правових нормах, юридичних конструкціях та інститутах кримінального права. Всім вказаним видам відображення і фіксації ДКП має обов'язково передувати вивчення і достатньо широке обговорення (аналіз) науковою спільнотою і професійними працівниками кримінальної юстиції відповідних ідей, поглядів, теорій, вчень, на яких базуються доктринальні положення кримінального права, а також сутність, зміст і форма цих положень із точки зору їхньої реальної значення для науки і практики кримінального права. У разі переважного їх схвалення, як прийнятних і таких, що мають суттєве наукове і практичне значення, вони можуть сприйматися кримінальним законодавством, а у подальшому і судовою практикою, і у такому випадку отримувати не тільки сталий, а й *визнаний* характер, тобто набувають значення (статус) доктринальних положень (доктрини) кримінального права.

З'ясування основних і суттєвих рис (властивостей) доктрини кримінального права дає підстави для визначення цього кримінально-правового феномену як поняття на дефінітивному рівні. Вважаємо, що *під доктриною кримінального права слід розуміти збірне наукове юридичне поняття, зміст якого становить цілісна та складна система сталих і визнаних ідей, теорій, концепцій або вчень щодо фундаментальних (засадничих та установчих) положень кримінального права як його основи: його сутності, змісту і форми, завдань, функцій, закономірностей і підстав формування та розвитку, а також оптимальних правил кримінального правотворення і правозастосування та відносно кримінальної відповідальності: її підстави і кримінальних правопорушень, – негативних соціально-правових явищ і покарання за них.*

III. Але запропоноване визначення загального поняття “доктрина кримінального права”, хоча і відображає суттєві й основні ознаки, які йому притаманні, має, утім, надто узагальнений (абстрактний) характер. Його зміст недостатньо визначений, а обсяг є доволі широким. Тому для подальшого і поглибленого вивчення ДКП як складного системного (структурованого) об'єкта вважаємо за можливе й доцільне виокремити у її змісті основні структурні елементи (одиниці), що відрізняються між собою особливостями форми зовнішнього виразу і можуть розглядатись як специфічні форми доктрини, що конкретизують її загальне поняття.

Залежно від цього показника пропонуємо виділяти такі структурні елементи змісту доктрини кримінального права, як її різновиди:

1. Основоположні принципи кримінального права.
2. Категорії кримінального права.
3. Постулати кримінального права.
4. Окремі фундаментальні правоположення у сфері кримінального права.

Кожний із цих елементів ДКП характеризується особливостями форм зовнішнього виразу, але всім їм водночас притаманне те, що вони мають властивості положень доктринального характеру, є “носіями” доктрини за її суттю, хоча і відрізняються формами їх зовнішнього виразу. Розглянемо їх детальніше.

1. *Принципи* (від латин. *principium* – начало, основа) кримінального права – це базові, установчі ідеї та засади, які визначають сутність, зміст, мету, завдання і функції кримінального права, її інститутів, норм, юридичних конструкцій та ін. До них відносяться: принцип верховенства права; законності; юридичної визначеності кримінально-правових норм; кримінальної відповідальності лише за вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, що визнане у законі як кримінальне правопорушення; принципи особистої і винної відповідальності; обмеження меж кримінальної відповідальності; диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання; принцип пропорційності суворості покарання характеру і ступеня суспільної небезпечності діяння (тяжкості), що визнане кримінальним законом як кримінальне правопорушення тощо. Вказані принципи змістовно базуються на фундаментальних філософських ідеях демократизму, справедливості, гуманізму, рівності перед законом і в той же час відображають їх. Принципи кримінального права як доктринальні положення “пронизують” всю сферу кримінального права, зокрема й ідеї, теорії, концепції, вчення, визначають сутність, зміст і межі дії кримінального права, його інститутів, норм, юридичних конструкцій, а тому в обов’язковому порядку враховуються у кримінальному законотворенні і знаходять відображення в змісті закону про кримінальну відповідальність. Законотворча діяльність має базуватися на цих принципах, повною мірою відповідати їм, перебувати із ними у відносинах логічної узгодженості і скоординованості¹². Лише при такому підході можна стверджувати про достатню наукову обґрунтованість кримінального законотворення і кримінального законодавства, зокрема – доктринальними положеннями кримінального права, і відповідність їм.

¹² Див.: В Гацелюк, *Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади, концепції* (РВВ ЛДУВС 2006) 27–47; О Уварова, *Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика* (Друкарня МАДРИД 2012) 57–67.

2. Категорії кримінального права являють собою найбільш широкі за обсягом наукові поняття, які відображають і фіксують в узагальнених ознаках свого змісту найзагальніші і найсуттєвіші риси (властивості) нормативно-правових утворень (норм, інститутів, юридичних конструкцій, понять, юридичної термінології), а також явищ (фактів) реальної дійсності у сфері кримінального права. До категорій кримінального права можна віднести такі: “закон про кримінальну відповідальність”, “кримінально-правова норма”, “злочин” (поняття “злочин” – ст. 11 Кримінального кодексу України, далі – КК України)¹³, “покарання”, “кримінальна відповідальність”, “кримінально-правові відносини”, “склад злочину”, “елементи складу злочину” (“об’єкт”, “об’єктивна сторона”, “суб’єкт злочину”, “суб’єктивна сторона”), “окремі види покарань” та ін. Категорії кримінального права виконують надзвичайно важливу консолідувальну функцію. Інтегруючи знання, що фіксуються у поняттях цієї галузі і позначаються юридичними термінами, категорії узагальнюють їх за предметною і змістовною належністю, виокремлюють та акумулюють найбільш загальні й суттєві ознаки, що властиві відповідним кримінально-правовим поняттям і явищам (об’єктам) реальної дійсності, які відображаються у категоріях на рівні загального. Категорії кримінального права мають важливе теоретичне й практичне значення для упорядкування всього масиву знань у галузі кримінального права, забезпечують систематизацію всієї сукупності кримінально-правових понять і відповідної їм термінології: надають можливість вибудови понятійних рядів кримінального права як надзвичайно важливих елементів категоріально-понятійної системи цієї галузі права¹⁴.

3. Постулати кримінального права – це узагальнені правоположення аксіоматичного характеру, що доповнюють і конкретизують принципи і категорії кримінального права, відображають суттєві його риси і є загально визначеними. Високий рівень формалізації та узагальнення основних ознак і властивостей норм кримінального права і законодавства та найбільш важливих і сталих практик їх застосування надає можливість розробляти і формувати узагальнені правоположення аксіоматичного характеру – постулати кримінального права (від латин. *postulatum* – вимога, твердження, яке приймається без доведення як вихідне, незаперечна істина), що дає підстави визнавати їх як важливі елементи доктрини кримінального права, оскільки відображають і визначають його сутність, основні риси й функції¹⁵. Постулати кримінального права орга-

¹³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (дата звернення: 12.12.2021).

¹⁴ Див.: А Васильєв, *Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права* (1976) 76–97; В Бабаєв, *Советское право как логическая система: учебное пособие* (1978) 113–7.

¹⁵ Див.: Ю Оборотов, ‘Постулати права’ в *Велика Українська юридична енциклопедія, т 2: Філософія права* (Максимов С голова редкол, Право 2017) 600; Ю Оборотов, ‘Правопорозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права’ (2010) 4 *Право України*.

нічно поєднують у собі сталі, в низці випадків, багатовікові та загально-визнані знання у сфері кримінального права і практики його застосування. Деякі з них відомі ще з часів Стародавнього Риму, наприклад, “*non bis in idem*” – “не двічі за одне і те саме”; “*Nullum crimen et nulla poena sine lege*” – “немає злочину, немає покарання, якщо воно не передбачено в законі”; “*Nullum crimen sine injuria*” – “немає злочину без протиправності”; “*nulla poena sine culpa*” – “немає злочину без вини”¹⁶; та ін.

До кримінально-правових постулатів, що передбачені чинним кримінальним законодавством, є підстави відносити, наприклад, визнання кримінальним правопорушенням лише передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дії або бездіяльність), вчинене суб’єктом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК України); заборону притягнення особи до кримінальної відповідальності за одний те саме кримінальне правопорушення більше одного разу (ч. 3 ст. 2 КК України); заборону застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 5 ст. 3 КК України); встановлення надзвичайно важливих і принципових положень, відповідно до яких кримінальна протиправність діяння а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України (ч. 3 ст. 3 КК України); положення, відповідно до якого особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду – “презумпція невинуватості” (ч. 2 ст. 2 КК України) та ін. Ці правоположення мають, безумовно, фундаментальний характер, багато в чому визначають сутність і зміст кримінального права, а отже, виконують таким чином функції доктрини кримінального права.

4. *Окремі правоположення кримінального права, що мають фундаментальний характер* – це інші нормативно-правові утворення, які містять приписи загального характеру і мають засадниче й установче значення, наприклад, “повторність”, “сукупність кримінальних правопорушень”, “загальні засади призначення покарання”, “призначення покарання більш м’якого, ніж передбачене законом”, “призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень” та ін. Їхня функціональна роль полягає у тому, що вони забезпечують реалізацію базових (установчих) положень ДКП, доповнюють, конкретизують і розвивають кримінально-правові принципи, категорії та постулати як основні елементи (за формою зовнішнього виразу) змісту доктрини кримінального права.

Розглянуті основні види ДКП завжди опосередковуються і конкретизуються системою науково-правових понять і юридичних термінів (по-

¹⁶ Див.: М Шепітько, *Кримінальна юстиція в латинських висловах і термінах: словник-довідник* (Право 2020) 101–5.

нятійного апарату) як засобів відображення і закріплення (фіксування) у змісті кримінально-правових норм та інших нормативно-правових утворень кримінального права, ідей, теорій, концепцій, вчень, які в сукупності і єдності становлять основу знань, на яких базується доктрина кримінального права та її положення у різноманітні її видів і форм зовнішнього прояву.

IV. Знання, що становлять зміст ДКП, у всіх вище розглянутих формах і видах, як відзначалося раніше, є результатом (підсумком) наукового пізнання фундаментальних теоретичних і прикладних проблем кримінального права. У зв'язку з цим є підстави сконцентрувати увагу на двох вкрай важливих і суттєвих аспектах (складових) знань ДКП: на їх науково-теоретичному і науково-прикладному значенні (аспектах). Науково-теоретичний аспект положень ДКП полягає у її об'єктивному (і логіко-юридичному, тобто формалізованому) зв'язку та єдності з науковими ідеями, теоріями, концепціями і вченнями в сфері науки кримінального права. Вони становлять *основу*, наприклад, таких складових науки кримінального права, як: теорія кримінальної відповідальності та її підстава; теорія вини; свобода волі і кримінальна відповідальність; предмет і метод кримінально-правового регулювання; кримінально-правові відносини; вчень про кримінальне правопорушення, про покарання, про звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання, про причинний зв'язок у кримінальному праві та ін. Ці та інші сфери науки слугують теоретичним підґрунтям базових основ кримінального права і становлять у своїй єдності наукову складову доктрини кримінального права. Науково-прикладний аспект доктрини кримінального права полягає, насамперед у тому, що її теоретично-обґрунтовані положення становлять основу (сутність і зміст) – джерело – нормативно-правових утворень кримінального права: кримінально-правових інститутів, норм, юридичних конструкцій, інших нормативних утворень, що становлять зміст чинного кримінального законодавства, а також актів практичного (судового) застосування (реалізації) норм кримінального права. При цьому завжди має місце *легалізація* (від латин. *legalis* – законний, узаконення, надання законної сили) *доктрини кримінального права і її положень в кримінальному законодавстві і в актах застосування норм кримінального права вищими судовими інстанціями України (що набрали законної сили) – легальна доктрина*. Тим самим легальні доктринальні положення набувають відповідної юридичної сили і забезпечують, у системі кримінально-правових законодавчих засобів та актів застосування норм кримінального законодавства, правове регулювання суспільних відносин. Викладене дає підстави для виокремлення в структурі легальної доктрини такого надзвичайно важливого і відносно самостійного її виду, як *офі-*

ційна доктрина, яка в концентрованому вигляді відображає науково-прикладний аспект доктрини у сфері кримінального законотворення.

V. Офіційна доктрина (від латин. *officium* – служба – те, що регулюється урядом, урядовою установою, відповідно до встановлених правил, формальностей) кримінального права є видом загальної ДКП, що була раніше розглянута. Це означає, що офіційна доктрина має всі суттєві ознаки, притаманні загальній доктрині кримінального права. Вона являє собою цілісну складну систему сталих визнаних ідей, теорій, концепцій або вчень щодо фундаментальних (засадничих та установчих) наукових і прикладних положень кримінального права як його основи: сутності, змісту, системи, форми, завдань, функцій, підстав і закономірностей його формування та розвитку, відносно кримінальної відповідальності та її підстави, кримінальних правопорушень і покарань за них, а також оптимальних правил і прийомів кримінального законотворення і правозастосування. Елементами змісту ДКП – ідей, концепцій, теорій, вчень, – за формами зовнішнього їх виявлення, є принципи, категорії кримінального права, кримінально-правові постулати й інші узагальнені правоположення кримінального права фундаментального характеру, що наповнюють (на рівні загального) зміст правових інститутів, норм, юридичних конструкцій, інших нормативно-правових утворень кримінального права. Водночас офіційна ДКП, крім ознак загальної доктрини, характеризується також спеціальними (особливими) обов'язковими ознаками, а саме – ця доктрина може визнаватися офіційною лише спеціальним уповноваженим законодавчим органом держави – Верховною Радою України. Вказане визнання має здійснюватися, на нашу думку, через ухвалення спеціального нормативно-правового акта, а саме Закону “Про доктрину кримінального права України”¹⁷. Формою фактичного визнання офіційної доктрини (її положень) може бути також і фіксація та закріплення положень доктрини в змісті закону про кримінальну відповідальність, яким є КК України (в його нормах, юридичних конструкціях, інститутах та ін.). Це твердження ґрунтується на Конституційному положенні (п. 22 ст. 92 Конституції України) відповідно до якого виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами і відповідальність за них, та положеннями, передбаченими ч. 1 ст. 3 КК України, відповідно до яких законодавство України про кримінальну відповідальність становлять КК України, і ч. 3 ст. 3 КК України, де встановлено, що кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Фактично основу змісту положень офіційної доктрини кримінального права, безумовно, можна встановити натепер на підставі аналізу змісту норм, юридичних

¹⁷ Практики ухвалення Верховною Радою України Закону “Про доктрину кримінального права України” не існує.

конструкцій та інститутів, закріплених у відповідних статтях і розділах чинного КК України, основу яких, безперечно, становлять відповідні положення ДКП, що мають фундаментальний характер.

Відомо, що КК України 2001 р. набрав чинності з 1 вересня 2001 р. і є чинним з усіма змінами і доповненнями натепер (листопад 2021 р.). Його детальне вивчення і поглиблений аналіз під кутом зору раніше висвітлених підходів і трактувань доктрини кримінального права (зокрема й офіційної доктрини) дає підстави для віднесення до положень *офіційної (визнаної законодавцем) доктрини кримінального права такі фундаментальні положення кримінального права (як його основи), що визначені у певних кримінально-правових нормах, закріплених у відповідних статтях КК України*. Основними з них є такі:

1. КК України – це єдиний кодифікований законодавчий нормативно-правовий акт, який містить всі закони України про кримінальну відповідальність, що набрали чинності (частини 1, 2 ст. 3 КК України).

2. КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням.

3. Закріплення основного принципу (постулату) цивілізованого кримінального права, відомого ще за давніх часів: *“Nullum crimen, nulla poena sine lege”* (“немає злочину, немає покарання без вказівки на те в законі”) – кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом (ч. 3 ст. 3 КК України).

4. Визнання кримінальним правопорушенням лише передбаченого КК України суспільно небезпечного, винного караного діяння (дії або бездіяльності) вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК України).

5. Встановлення у законі єдиної підстави кримінальної відповідальності – вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України (ч. 1 ст. 2 КК України).

6. Кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння (ч. 2 ст. 4 КК України).

7. Заборона застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 4 ст. 3 КК України).

8. Визначення в законі обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (статті 36–43 КК України, а також ч. 2 ст. 11, ч. 2 ст. 14, ч. 1 ст. 17 КК України).

9. Закріплення презумпції невинуватості й принципів особистої і винної відповідальності (ч. 2 ст. 2 КК України). Законодавчо визнані поняття, форми та видів вини, суб'єкта кримінального правопорушення (статті 18–22, 23–25 КК України).

10. Наявність низки норм, спрямованих на посилення боротьби з організованою злочинністю, сформульоване поняття “співучасті у кримінальному правопорушенні”, “організованої групи”, “злочинної організації” (статті 28, 29 КК України), встановлені спеціальні склади злочинів про відповідальність організаторів та учасників організованих груп і злочинних організацій за вчинення злочинів, передбачена відповідальність за вчинення терористичного акта, інших злочинів терористичної спрямованості.

11. Покарання, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, має на меті не тільки кару, а й виправлення засудженого, а також запобігання нових кримінальних правопорушень як засудженим так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ст. 50 КК України).

12. Особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання необхідне й достатнє для її виправлення і попередження нових кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 65 КК України).

13. Наявність низки норм, що дають можливість звільнення від кримінальної відповідальності (при дійовому каятті, примиренні з потерпілим, якщо особа вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин), а також від покарання (при звільненні від відбування покарання з випробуванням, при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання та ін.) (статті 44–49 КК України).

14. Відмова від такого покарання, як смертна кара. Заміна її довічним позбавленням волі у випадках передбачених КК України.

15. Наявність низки заохочувальних норм, що стимулюють позитивну посткримінальну поведінку, яка виступає необхідною умовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності (статті 45, 46, ч. 2 ст. 258¹, ч. 6 ст. 258, ч. 4 ст. 258, ч. 6 ст. 260 КК України).

Отже, є підстави стверджувати: вказані та інші доктринальні положення кримінального права – кримінально-правові принципи, категорії, постулати й окремі фундаментальні правоположення кримінального права, що відображені і закріплені в кримінально-правових інститутах, нормах та інших структурних елементах закону про кримінальну відповідальність (КК України), являють собою *офіційну доктрину кримінального права*.

VI. Функції ДКП. Відомо, що функціональний (від латин. *function* – виконання, звершення) підхід у дослідженнях правових проблем, зокрема: проблем кримінального права, є достатньо ефективним і результа-

тивним. Причому під функціями розуміється здатність того чи іншого соціального (зокрема й правового) інституту (процесу, явища) чи субінституту або ж правової норми виконувати певну роль в системі суспільних відносин і впливати на ті чи інші соціальні явища (процеси), сприяти їхньому регулюванню: нормальному функціонуванню та розвитку, чи навпаки, обумовлюють їхню стагнацію, стримання або анулювання. Цей підхід завжди орієнтує на вивчення залежності, що спостерігається між компонентами одного й того ж єдиного інституту (процесу, явища), або між декількома інститутами (процесами, явищами). Причому функціональний підхід у науковому дослідженні своєю метою має надання відповідей на запитання: “для чого?”, “яке значення?”, “яка роль та призначення?” того чи іншого інституту (явища) в системі інших інститутів (явищ) та у відповідній сфері наукового пізнання¹⁸. Головним завданням у цьому випадку має бути з’ясування характеру й особливостей значення та впливу ДКП на всю систему кримінально-правового регулювання, зокрема на сутність і зміст всіх основних структурних елементів кримінального права і законодавства: кримінально-правових норм, юридичних конструкцій, інститутів тощо та на практику їхнього застосування.

Доктрину кримінального права та її положення об’єктивно сформовані державою і суспільством як систему сталих визнаних ідей, теорій, концепцій або вчень щодо фундаментальних (засадничих та установчих) наукових і прикладних положень кримінального права як його основи: сутності, змісту, системи, форми, завдань, функцій, підстав і закономірностей його формування та розвитку, відносно кримінальної відповідальності та її підстави, кримінальних правопорушень і покарань за них, а також оптимальних правил і прийомів кримінального законотворення і правозастосування, вважаємо за необхідне, з точки зору функціонального підходу, розглядати як необхідний і досить важливий *елемент суспільної правосвідомості* (особливо професійної правосвідомості юристів кримінальної юстиції – науковців і фахівців-практиків) який здатний здійснювати вельми вагомий (інколи – вирішальний) функціональний вплив на всю сферу кримінально-правового регулювання. У цьому сенсі функції ДКП є достатньо ефективними і широкими, але загалом можуть бути умовно поділені на такі види: а) аксіологічна; б) регулятивна (у сфері кримінального законотворення і правозастосування); в) превентивно-виховна; г) науково-інформаційна. Всі вони тісно пов’язані між собою, доповнюють одна одну і в своїй сукупності та єдності відображають безумовно позитивний вплив ДКП на кримінальне право, кримінальне законодавство і

¹⁸ Див.: М Панов, ‘Функціональний підхід – необхідна складова методології наукових досягнень кримінального права’ (2017) 2 Право України 14–22.

практику їх застосування та на визначення напрямів і змісту наукових досліджень із кримінального права. Розглянемо їх окремо.

Аксіологічна (від грецьк. *actos* – цінний) функція доктрини кримінального права означає, по-перше, те, що вона (як загалом право та його інститути)¹⁹ є результатом (підсумком) пізнання фундаментальних (засадничих та відправних) положень кримінального права, що мають загальнолюдську значущість (цінність), оскільки норми й інститути кримінального права, в яких ДКП знаходить закріплення і відображення, спрямовані на забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру й безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. По-друге, аксіологічне значення ДКП проявляється у тому, що принципи кримінального права, як одна з найважливіших форм проявлення змісту (і суті) ДКП, яким мають відповідати (на рівні загального) зміст норм, юридичних конструкцій та інститутів кримінального права, базуються на ідеях і засадах гуманізму, демократизму, справедливості, свободи та рівності перед законом. У зв'язку з цим не може визнаватись позитивною, наприклад, надмірна (надлишкова, зайва) суворість покарань, встановлюваних за окремі кримінальні правопорушення в санкціях норм Особливої частини КК України, а також у випадках призначення такого (недостатньо обґрунтованого) покарання у правозастосуванні за вчинення конкретних кримінальних правопорушень, оскільки в таких випадках порушується принцип пропорційності (співмірності) ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння суворості покарання за це діяння. По-третє, ціннісний аспект функцій ДКП проявляється також і в тому, що кримінальний закон, встановлюючи сувору юридичну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, водночас передбачає значну кількість правових положень доктринального характеру, спрямованих на реалізацію принципу обмеження меж кримінальної відповідальності. До них слід віднести, зокрема, фундаментальні положення, відповідно до яких кримінальним правопорушенням визнається лише передбачене законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечне винне каране діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення; визнання підставою кримінальної відповідальності лише вчиненого суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України; кримінальна протиправність і караність діяння визначається лише законом про кримінальну відповідальність, що був чинний на час вчинення цього діяння; покарання суд призначає в межах установлених у санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність

¹⁹ Див.: С Алексеев, *Право в нашей жизни* (Юрид лит 1978) 22–3, 125–37.

за вчинене кримінальне правопорушення і не має бути надмірним. Тим самим вказаними та іншими положеннями ДКП законодавець забезпечує дотримання прав осіб, що вчинили кримінальне правопорушення і притягаються до кримінальної відповідальності, виключає можливість свавілля у застосуванні закону про кримінальну відповідальність, обмежує дискреційні повноваження суб'єктів застосування норм кримінального законодавства. Ця функція ДКП, унаслідок її особливої важливості, має розглядатись і як критерій можливості визнання тих чи інших положень кримінального права фундаментальними і віднесення їх до класу доктринальних. *По-четверте*, аксіологічна функція ДКП виражається у тому, що вона визначає ідеологію кримінального законотворення, суттєво впливає на зміст і характер правозастосовної діяльності державних органів і їх службових осіб, уповноважених на застосування норм кримінального законодавства, які мають діяти в межах приписів, що становлять зміст кримінально-правових норм і юридичних конструкцій кримінального закону, основу яких визначають положення ДКП. Нарешті, *по-п'яте*, в системі кримінального права ДКП має суттєве значення як його основоположний елемент, що значною мірою впливає на зміст і сутність елементів кримінального права, які становлять його структуру: правових норм, юридичних конструкцій, інститутів тощо, упорядковує їх, зокрема, через використання кримінально-правових категорій, узагальнених правоположень фундаментального характеру (родових понять), надає змісту й структурі кримінального права і законодавства усталений і визначений характер загалом (головним чином, у змісті Загальної частини КК України).

Регулятивна функція доктрини кримінального права. Під кримінально-правовим регулюванням розуміється правове регулювання кримінальним законодавством України суспільних відносин, які виникають та існують між особою, що вчиняє кримінальне правопорушення, і державою в особі уповноважених державних органів і їхніх службових осіб. Це регулювання являє собою доволі складний процес і включає в себе декілька етапів (стадій або рівнів), основними з яких (в аспекті розглядуваної проблеми) є: 1) створення нормативно-правової основи (кримінального законодавства) як правового засобу упорядкування всієї сфери суспільних відносин, пов'язаних із вчиненням громадянами суспільно небезпечних діянь (законодавчий рівень), та 2) застосування (реалізацію) норм кримінального законодавства щодо осіб, які вчинили такі діяння (правозастосовний рівень). На всіх означених етапах (рівнях) кримінально-правового регулювання ДКП та її положення значною мірою впливають на зміст і сутність основних інститутів та норм кримінального права, що мають загальне й установче значення, витримали випробування науковим аналізом та ефективністю практики правозастосуван-

ня. Вони надають кримінальному законодавству і правозастосуванню властивості стабільності й предметної визначеності, суттєво впливають на організаційну упорядкованість і системність норм та юридичних конструкцій кримінального права – публічної галузі права і законодавства²⁰. Інакше кажучи, ДКП виконує надзвичайно важливу *стабілізуючу функцію в правовому регулюванні*. Відомо, що в чинний КК України, як динамічна нормативно-правова система, яка розвивається, з 2001 р. внесено понад тисячу змін і доповнень²¹. Однак цей нормативно-правовий акт, що в своїй основі базується на великій низці доктринальних положень кримінального права, що закріплені і визначені в змісті базових норм КК України (офіційна доктрина), є цільним, завершеним, систематизованим актом і не втрачає свого предметного, стабільного і логічно-упорядкованого характеру та значення і на цей час здатний достатньо ефективно регулювати кримінально-правові суспільні відносини.

Але залежно від рівня (стадії) кримінально-правового регулювання ДКП має певні особливості впливу як на законотворення, так і на кримінальне правозастосування. Так, чинне кримінальне законодавство, у формі КК України, базується на доктринальних положеннях кримінального права, що становлять зміст значної кількості фундаментальних положень кримінального закону, які в своїй сукупності утворюють, як відзначалося, офіційну доктрину кримінального права України. Остання становить основу, так би мовити, “підвалини” (підґрунтя) КК України, надає йому соціально-правову визначеність. У нормативно-правовій і змістовній організації КК України доктринальні положення визначають не тільки зміст і форму цього нормативно-правового акта, а й найбільш суттєві його риси: обґрунтованість сучасними досягненнями науки (зокрема і науки кримінального права), завдання і функції, спроможність ефективно регулювати його нормами й інститутами кримінально-правові відносини, що формуються у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями. Таким чином, ДКП має надзвичайно важливе значення для *кримінального законотворчого процесу*, її положення відображають сучасний рівень знань у галузі кримінального права і законодавства, які загалом відповідають основним вимогам і потребам практики кримінально-правового регулювання.

Особливу роль ДКП виконує у діяльності з *розроблення проєктів законів про кримінальну відповідальність*, зокрема і тих, якими вносяться зміни й доповнення у чинний КК України в порядку *de lege ferenda*. У цій діяльності слід виходити з такого логічно-обґрунтованого правила: *законодавчі новели, що вносяться до кримінального законодавства, не мо-*

²⁰ І Суходубова, *Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення* (Право 2016) 228.

²¹ В Тацій, В Тютюгін, Ю Пономаренко, ‘Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі’ [2015] 4 (83) Вісник Нац. акад. прав. наук України 54–66.

жуть бути змістовно у протиріччі з основними (базовими) положеннями чинного КК України, що базуються на сучасній офіційній ДКП з урахуванням її особливої ролі та значення у системі кримінального права. Інше рішення, сприйняття законодавцем новел, що вносяться до закону про кримінальну відповідальність, зміст яких суперечать офіційній ДКП, можливе, на нашу думку, лише за наявності безсумнівного та належно аргументованого доведення, що з точки зору сучасних вимог теорії і практики кримінального права ці положення ДКП із тих чи інших причин теоретичного та/або практичного характеру, у цих конкретних обставинах вже є, безумовно, неприйнятними, а отже, одночасно підлягають відміні та заміні новими положеннями в ДКП, зокрема і положень офіційної доктрини.

Правозастосовний рівень регулятивної функції ДКП полягає в тому, що принципів положення офіційної доктрини щодо завдань і функцій кримінального закону, поняття кримінального правопорушення, підстави кримінальної відповідальності, заборони застосування кримінального закону за аналогією, поняття мети покарання, його видів і порядку призначення, а також підстави й умови звільнення від покарання і кримінальної відповідальності тощо чітко й достатньо повно визначені в нормах закону про кримінальну відповідальність. Тому ці та інші положення офіційної ДКП набувають юридичної сили державних велінь (приписів). Отже, законодавець, встановлюючи кримінальну відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь, водночас обмежує її, виходячи із принципу обмеження меж кримінальної відповідальності, диференціації та індивідуалізації відповідальності, керуючись принципами верховенства права та законності. Вказані доктринальні положення, при закріпленні їх у законі, набувають нормативно-правового визначення та обов'язкового характеру, спрямовані на реалізацію у правозастосуванні ідей (принципів) справедливості й гуманізму, водночас зобов'язують службових осіб відповідних державних органів, що застосовують закон про кримінальну відповідальність, неухильно дотримуватись вимог кримінального закону. Отже, при вирішенні питань щодо підстави кримінальної відповідальності, встановленні цієї підстави, кваліфікації кримінальних правопорушень, призначенні покарання або при звільненні від кримінальної відповідальності чи покарання, уповноважені службові особи, що застосовують кримінальний закон, жорстко обмежені у своїх рішеннях законодавчими нормативами, джерелом яких є відповідні доктринальні положення, що однозначно закріплені в нормах закону. Вони виступають законодавчими "гарантіями" забезпечення прав осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності, обмежують можливу

правозастосовну дискрецію, службове свавілля, необґрунтоване при-
тягнення до кримінальної відповідальності.

Деяко інша ситуація у випадках, коли правові норми закону про кримінальну відповідальність викладені з надто високим рівнем узагальнення (абстрагування), а також коли їхній зміст позначений із застосуванням оціночних понять. У вказаних і подібних випадках для з'ясування доктринальних основ кримінально-правових приписів чи заборон у процедурі їх застосування доцільне доктринальне тлумачення цих норм на основі наукових досягнень і, узагальнень судової практики. Таке тлумачення закону, на нашу думку, є корисним, доцільним і виправданим. Цей підхід знайшов закріплення і в законодавстві. Зокрема, у ч. 1 ст. 36 Закону України "Про судоустрій і статус суддів"²² встановлено, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та в спосіб визначений процесуальним законом. Відповідно до ч. 1 ст. 47 цього Закону при Верховному Суді утворюється Науко-консультативна Рада для підготовки наукових висновків з питань діяльності Верховного Суду, що потребують наукового забезпечення. Відповідно до п. 3.2 Положення про Науково-консультативну Раду при Верховному Суді до її повноважень належить підготовка наукових висновків щодо тлумачення та застосування норм діючого права. Отже, доктринальні положення, що викладаються у змісті наукових висновків, використовуються Верховним Судом у правозастосуванні як важливий аргумент у прийнятті рішень. Тому наукове тлумачення закону та з'ясування доктринальної природи і суті заборон та приписів, що становлять його зміст, є неодмінною умовою кримінально-правового регулювання, забезпечення у правозастосуванні норм закону про кримінальну відповідальність конституційного принципу верховенства права і законності.

Превентивно-виховна функція доктрини кримінального права виражається у тому, що її положення закріплені і відображені в нормах та інститутах кримінального права і законодавства, доведені у встановленому Конституцією України та законами України порядку до відома населення, формують у свідомості людей уявлення (знання) про певні форми і види суспільно небезпечної поведінки (вчинки, діяння), що визнаються кримінально-протиправними і караними. Причому ці знання, основу яких становить зміст ДКП, унаслідок їх узагальненого і сутнісного характеру, надають можливість усвідомлювати головні та найбільш важливі за характером і змістом властивості кримінально-правових заборон і приписів, що передбачаються у законі, а також суспільну небезпечність, шкідливість й аморальність кримінальних пра-

²² Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>> (дата звернення: 10.01.2021).

вопорушень. Тому слід мати на увазі, що кримінальне законодавство, як відзначав Л. Владимиров у праці “Кримінальний законодавець як вихователь народу” (1903 р.), є могутнім державним засобом виховання народу, маючи на увазі основні цілі морального виховання народу загалом²³. Цей виховний вплив надає можливість особі проводити різницю між актами позитивної правомірної поведінки й актами (діяннями) суспільно небезпечної (і тому завжди аморальної) кримінально-каранної поведінки. У наслідок вказаного соціально-правового виховного впливу, у кожній людини розвивається (більшою чи меншою мірою) і формується почуття відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, їх негативна соціальна і моральна оцінка самим діячем. Результатом такої свідомої оцінки є формування в особі певної соціально правової установки (як елемента правової свідомості і культури), що має утримувати її від вчинення кримінальних правопорушень. Виховний вплив ДКП, закріплений у кримінально-правових нормах та інститутах КК України, має завжди характер кримінальної превенції, тобто запобігання вчиненню кримінальних правопорушень (ч. 1 ст. 1 КК України), метою покарання є запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими (“приватна” або “часткова” превенція), так і іншими особами (генеральна превенція) – ч. 2 ст. 50 КК України. Позитивним результатом виховного превентивного впливу ДКП і кримінального закону є невчинення особою (утримання від вчинення) кримінального правопорушення.

Науково-інформаційна функція доктрини кримінального права. Доктрина є підсумком (результатом) наукових досягнень у сфері теоретичних і прикладних фундаментальних проблем кримінального права. У зв’язку з цим необхідно відзначити такі обставини. По-перше, як елемент системи кримінального права – публічної галузі права – ДКП, в основі системи детермінації якої лежить предмет кримінально-правового регулювання, водночас значною мірою визначає основні й суттєві риси та властивості цієї галузі права. Вона виступає як *першооснова* її установчих й основних інститутів та правоположень, в яких відображається сутність і фундаментальність кримінального права як самостійної галузі права, об’єднує його інститути і норми права в єдиний нормативно-правовий комплекс із точки зору завдань і функцій кримінального права та законодавства, надає їм таким чином предметну системну й прикладну визначеність. По-друге, як підсумок отриманих знань у галузі теоретичних і прикладних фундаментальних проблем кримінального права доктрина відображає і фіксує у своєму змісті сучасний рівень (щабель) цих знань, що забезпечують вирішення прикладних проблем криміналь-

²³ Див.: Л. Владимиров, *Курс кримінального права: частина перша: основи сучасного кримінального права* (Вид Паливода А В 2010) 63–5.

ного правотворення і правозастосування у сучасних умовах. Водночас ДКП слугує засобом отримання нових знань, інструментарієм подальших наукових досліджень, а отже, завжди виконує при цьому важливу пізнавальну (евристичну) функцію в сфері кримінально-правового регулювання.

VII. Висновок. Дослідження проблеми ДКП свідчить про її теоретичну і практичну значущість для науки і практики кримінального права, зокрема, для кримінального законотворення і правозастосування, а також для розвитку наукових досліджень. Розробка суттєвих рис (властивостей) ДКП і на цій підставі його поняття, елементів змісту, а також видів доктрини надає можливість більш глибоко з'ясувати сутність і зміст цього правового феномену. ДКП, як система фундаментальних знань у сфері кримінального права в формі наукових ідей, теорій, концепцій, вчень, є *джерелом* змісту правових норм, юридичних конструкцій, інститутів кримінального права, об'єднує їх в єдину нормативно-правову систему (нормативно-правовий комплекс у формі кримінального кодексу) для здійснення завдань і реалізації функцій кримінального права і законодавства. Система елементів понятійного апарату кримінального права: категорій, понять, юридичної термінології виступають при цьому логіко-юридичним і лінгвістичним інструментарієм фіксування положень ДКП, закріплення їх у змісті закону про кримінальну відповідальність. Подальша розробка ДКП є корисною та доцільною і в теоретичному, і в прикладному аспектах.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Alekseev S, *Pravo v nashej zhizni* (Jurid lit 1978) (in Russian).
2. Babaev V, *Sovetskoe pravo kak logicheskaja sistema: uchebnoe posobie* (1978) (in Russian).
3. Genrih V, *Predmet i metod ugovovno-pravovogo regulirovanija: istorija, teorija i praktika* (Norma: INFA – M 2011) (in Russian).
4. Hatseliuk V, *Realizatsiia pryntsyphu zakonnosti kryminalnoho prava Ukrainy (zahalni zasady, kontseptsii)* (RVV LDUVS 2006) (in Ukrainian).
5. Semenikhin I, *Pravova doktryna: zahalnoteoretychnyi analiz* (seriia "Naukovi dopovidi" vyp. 2, 2012) (in Ukrainian).
6. Sukhodubova I, *Stabilnist i dynamizm zakonodavstva: poniattia, spivvidnoshennia, zasoby zabezpechennia* (Pravo 2016) (in Ukrainian).
7. Uvarova O, *Pryntsyphu prava u pravozastosuvanni: zahalnoteoretychna kharakterystyka* (Drukarnia MADRYD 2012) (in Ukrainian).
8. Vasil'ev A, *Pravovye kategorii. Metodologicheskie aspekty razrabotki sistemy kategorij teorii prava* (1976) (in Russian).
9. Vladymyrov L, *Kurs kryminalnoho prava: chastyna persha: Osnovy suchasnoho kryminalnoho prava* (Vyd Palyvoda A V 2010) (in Ukrainian).

Journal articles

10. Bazhanov M, 'K voprosu o preemstvennosti v ugovnom prave' (1995) 30 Problemy zakonnosti 114–121 (in Russian).
11. Maksimov S, 'Pravova doktryna: filosofsko-pravovyi pidkhd' (2013) 9 Pravo Ukrainy (in Ukrainian).
12. Oborotov Yu, 'Pravoporozuminnia yak aksiomatychne nachalo (postulat) prava' (2010) 4 Pravo Ukrainy (in Ukrainian).
13. Panov M, 'Funktsionalnyi pidkhd – neobkhdna skladova metodolohii naukovykh dosiahnen kryminalnoho prava' (2017) 2 Pravo Ukrainy 14–22 (in Ukrainian).
14. Panov M, 'Poniatiinyi aparat kryminalnoho prava ta yoho naukovie i praktychne znachennia' (2018) 4 Pravo Ukrainy 205–22 (in Ukrainian).
15. Panov M, 'Systemnyi pidkhd u kryminalnomu pravi ta problemy udoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva' (2012) 6 Pravo Ukrainy 227–41 (in Ukrainian).
16. Semenikhin I, 'Pravova doktryna: poniattia, znaky, struktura' (2016) 142 Problemy zakonnosti 26–36 (in Ukrainian).
17. Tatsii V, Tiutiuhin V, Ponomarenko Yu, 'Problemy stabilnosti y dynamizmu kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy na suchasnomu etapi' [2015] 4 (83) Visnyk Nats. akad. prav. nauk Ukrainy 54–66 (in Ukrainian).

Dictionaries and Encyclopedias

18. 'Pravova doktryna' v *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*, t 3: *Zahalna teoriia prava* (Petryshyn O holova red kol, Pravo 2017) 471–7 (in Ukrainian).
19. *Filosofija: Jenciklopedicheskij slovar* (Ivin A red, Gardarika 2004) (in Russian).
20. *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar* (Il'ichev L gl redakcija, Jenciklopedija 1983) (in Russian).
21. Kandakov N, *Logicheskij slovar'-spravochnik* (Nauka 1976) (in Russian).
22. Oborotov Yu, 'Postulaty prava' v *Velyka Ukrainska yurydychna entsyklopediia*, t 2: *Filosofii prava* (Maksymov S holova redkol, Pravo 2017) (in Ukrainian).
23. Shepitko M, *Kryminalna yustytisia v latynskykh vyslovakh i terminakh: slovnyk-dovidnyk* (Pravo 2020) (in Ukrainian).
24. *Universalnyi slovnyk ukrainskoi leksyky. Synonimy, antonimy, omonimy* (Nechvolod L, Bezditko V, Parashchych V ukklad, Torchsin plus 2011) (in Ukrainian).
25. *Velykyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* (Busel V ukklad i holov red, Perun 2001) (in Ukrainian).

Mykola Panov

DOCTRINE OF CRIMINAL LAW OF UKRAINE

ABSTRACT. The article is devoted to the study of the main problems of the doctrine of criminal law, which has not yet received the necessary scientific research. Meanwhile, the provisions of the doctrine of criminal law (hereinafter – DCL) are important for clarifying the essence and content of criminal law and legislation: for their development, improving lawmaking and law enforcement, development of criminal law research.

Purpose of the article: to develop the concept of “doctrine of criminal law”, to examine the constituent elements of the DCL, to identify its types and forms, to clarify the functions and impact of the DCL on criminal law regulation: the practice of criminal law and law enforcement, and to extending scientific knowledge and development research in the field of criminal law.

Based on the research and analysis of the main essential features (characteristics) of the doctrine of criminal law as a branch of public law, formed its concept, which is proposed to understand the scientific legal concept, the content of which is a holistic and complex system fundamental (conceptional and basic) scientific and applied provisions of criminal law as its basis: essence, content, form, system, tasks, functions, principles and grounds of its formation and development, on criminal liability and its basis, criminal offenses – negative social legal phenomena – and penalties for them, as well as relatively optimal and reasonable rules and techniques of criminal law and law enforcement. At the same time, very important constituent elements of the content of the DCL are distinguished and considered, which differ in the form of external expression: principles of criminal law, scientific categories, criminal law postulates and other generalized fundamental legal provisions. These elements of the DCL are closely related, constitute the content (at the level of general) criminal law regulations and prohibitions and are enshrined (as a source) in criminal law institutions, norms, legal structures, other criminal law entities and determine their social-legal essence. The types of DCL are distinguished and considered: general and particular (partial or special), scientific, legal and official doctrines of criminal law. The functions of the doctrine are investigated: a) axiological; b) regulatory (in the field of criminal law and law enforcement); c) preventive and educational; d) scientific and information. On this basis, the scientific and practical significance of the doctrine of criminal law as a fundamental (basic) element of the criminal law system and criminal law, to ensure the implementation of their main functions: security, regulatory, preventive.

The main results of the study: the definition of the concept of “criminal law doctrine”, highlighted the constituent elements of the content of the criminal law, examined the types and functions of the criminal law, its impact on law enforcement practice of criminal law, development of criminal law research.

The conclusion summarizes the results obtained, the importance of the DCL to improve the practice (lawmaking and law enforcement) and the science of criminal law.

KEYWORDS: doctrine of criminal law; the concept of the doctrine of criminal law; elements of the content of the doctrine of criminal law: principles of criminal law, categories of criminal law, postulates of criminal law; some fundamental extended legal statements; general doctrine of criminal law; particular doctrine of criminal law (special or partial); scientific doctrine of criminal law; official doctrine of criminal law; functions of the doctrine of criminal law: axiological, regulatory, preventive and educational, scientific and informational.